

## BİR ETNONİM İKİ ULUS: MANAS DESTANI'NIN RADLOFF VARYANTINDA ORUS HALKI\*

ÇÖLOĞLU, Raşit (Dr) Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri, Türkiye.

E-posta: [rasitcologlu@gmail.com](mailto:rasitcologlu@gmail.com) ORCID: 0000-0001-8560-6463

POLAT, Bayram (Doç. Dr.) Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Niğde, Türkiye.

E-posta: [bpolat51@gmail.com](mailto:bpolat51@gmail.com) ORCID: 0000-0001-9661-3431

### Öz

Manas Destanı'nın pek çok yerinde Orus halkından bahsedilmektedir. Bu makalede destanda geçen Orus etnoniminin karşılığı olan halkların kimler olduğu ve onların hükümdarı Ak Padişa'nın araştırmacıların iddia ettiği gibi Rus Çarı olup olmadığı tartışılmış, Ak Padişa ile Ak Orda arasındaki muhtemel bağ araştırılmıştır. Ruslar ve Ala Too Kırgızları 17. yüzyıldan itibaren birbirleriyle temas kurmaktadır. 19. yüzyılda Rusların Kırgız topraklarını hâkimiyet alanına katmasıyla birlikte bu etkileşim daha da artmıştır. Manas Destanı'nda Ruslara (Orus) değinilmesi de bu temasın sonuçlarındandır. Bununla birlikte Radloff tarafından derlenen ve 1885 yılında yayınlanan Manas Destanı'nda Orus etnonimi iki farklı halk için kullanılmaktadır. Bu halklardan biri Kalmuklara bağlı olan Orus halkı iken diğer Ak Kan/ Ak Padişa'nın halkı olan Ruslardır (Orus). Araştırmacılar Ak Padişa'nın Rus Çarı olduğu konusunda hem fikirdir. Destanda Kalmuklara bağlı olan Orus halkı olumsuz bir halk olarak anlatılır. Ak Padişa ve ona bağlı Orus halkı ise Manas'ın barış içinde yaşadığı Han ve ulustur. Manas, Ak Padişa'dan yetki almakta, onun nasihatlerini dinlemekte ve onun adına savaşmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Ak Padişa'dan yalnızca destanın üçüncü bölümünde bahsedilir. Diğer bölümlerde ne müttefik Ak Padişa ne de onun Orus halkı yer alır. Bu durum Radloff'un Manas Destanı'nın üçüncü bölümünün farklı bir manasçıdan derlendiğini göstermektedir. Onun yerine diğer bölümlerde Kalmuk Orus halkı ve Orus halkının lideri Coloy karşımıza çıkmaktadır. Makalede karşılaştırmalı metin analizi yöntemi kullanılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Manas Destanı, Radloff, Ruslar, Orus, Ak Padişa

## ONE ETHONYM, TWO NATIONS: ORUS PEOPLE AND AK PADISHA IN THE RADLOFF VARIANT OF THE EPIC OF MANAS

### Abstract

The Orus people are mentioned in many places in the Epic of Manas. In this article, it has been discussed who the peoples corresponding to the Orus ethnonym in the Epic of Manas are and whether Ak Padisha is really the Russian Tsar. The possible connection between Ak Padisha and White Horde (Ak Orda) was investigated. Russians and Ala Too Kyrgyz have been in contact with each other since the 17th century. In the 19th century, this interaction increased even more with the Russians annexing the Kyrgyz lands to their area of domination. The mention of the Russians (Orus) in the Epic of Manas is one of the results of this contact. However, in the Epic of Manas compiled by Radloff and published in 1885, the ethnonym Orus is used for two different peoples. One of these peoples is the people of Orus, who are affiliated with the Kalmyks, while the other is the people of Ak Khan/ Ak Padisha, the Russians (Orus). Researchers agree that Ak Padisha is the Russian Tsar. In the epic, the Orus people, who were dependent on the Kalmyks, are described as a negative people. Ak Padisha and his people of Orus are the Khan and the nation where Manas lives in peace. Manas receives authority from Ak Padisha, listens to his advice and fights on his behalf. However, it should be noted that Ak Padisha is mentioned only in the third part of the epic. In the other

\* Bu makale 14-16 Mayıs 2023 tarihleri arasında Almatı'da gerçekleşen X. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Bir Etnonim İki Ulus: Manas Destanı'nın Radloff Varyantında Orus (Rus) Halkı" başlıklı bildiriden üretilmiştir.

sections, neither the ally Ak Padisha nor his Orus people take place. This shows that the third part of Radloff's Epic of Manas was compiled from a different manaschi. Instead, in other episodes, the Kalmyk Orus people and the leader of the Orus people, Coloy, appear before us. The comparative text analysis method was used in the article.

**Keywords:** Epic of Manas, Radloff, Russians, Orus, Ak Padisha.

#### Atıf Bilgisi / Reference Information

Çöloğlu, R. & Polat, B. (2024). Bir etnonim iki ulus: Manas Destanı'nın Radloff Varyantında Orus Halkı, *Elegest Elegeş*, 4(2), 2024, 68-75.

## GİRİŞ

Borombay Manap'ın önderlik yaptığı Isık-Göl'deki Bugu boyu 1855 yılında Rus Çarlığı'na tabii olmasının ardından 1856 yılında Rus generali Homentovskiy başkanlığındaki araştırma heyeti Isık-Göl'e gelir. Bu heyette Kazak kökenli folklorcu Çokan Velihanov da yer almaktadır. Kırgız boyları arasında iki ay boyunca araştırma yapan Velihanov, bu dönemde Keldibek adlı meşhur Manasçıyı da tanıma fırsatı bulur (Çeribaş, 2010, s. 76). Rivayete göre Keldibek, Manas'ı terennüm etmeye başladığında çadır sallanır, fırtına kopar, karanlıkta korkunç atlılar görünür, nal sesleri işitilir, çobanlar sürülerini bırakıp Manas dinlemek için obaya döner, bu sırada kurtlar sürülere dokunmazdı. Günümüzdeki manasçıların üstatlar silsilesi bu büyük Manasçı Keldibek'e dayanmaktadır (İnan, 1959, s. 131).

Velihanov Kırgızlar arasında kaldığı zaman zarfında sözlü edebiyatlarına dair oldukça önemli materyaller toplasa da bunların içinde Manas Destanı'nın "Kökötöy Handın Aşı (Kökötöy Han'ın Aşı) epizodu en kayda değer olanıdır. Eser Rus Coğrafya Derneği'nin yayınları arasında "Çungariya Oçerkleri" adıyla 1861 yılında Saintpetersburg'da yayınlanır (Çeribaş, 2010, s. 76).

Velihanov'un derlemesinin ardından Wilhelm Radloff, Kırgızistan'a düzenlediği seyahatlerle Manas Destanı'nın tam metnini derleme çalışmalarında bulunur. Radloff, her ne kadar Velihanov'un bu yayınına atıfta bulunmasa da onun derlemesinden haberdar olduğu ve böylece Manas Destanı'nı nerede derleyebileceğini bildiği anlaşılmaktadır. Böylece 1862'de destanın bir kısmını Isık-Göl'deki Bugu boyundan, bir kısmını da 1869 yılında yine Isık-Göl'deki Sarbağış aşiretinden ve Tokmok şehrindeki Soltu boyundan derler. Radloff'un malzemeyi işlemesi yıllarını alır ve 1885 yılında Kırgızca notlarını o dönemde kullanılan Rus Kiril alfabesine dayalı çeviri yazı işaretleriyle yayınlar. Radloff tarafından Kırgızca yayınlanan Manas Destanı'nın toplam hacmi 12.454 mısradır. Radloff, 19. yüzyılın zorlukları içinde destanı kaydetme işinde büyük zorluklar çeker ve bu süreç hakkında şöyle der: "Yavaş dikte, aynı dizlerin tekrarı ve sık sorularım, Manasçıda Manas'ı

söylemek için gerekli ilhamı zayıflattı. Bu nedenle kaydettiğim dizeler birçok açıdan eksikti" (Radloff, 1885).

Radloff'un belirttiği gibi onun derlediği Manas Destanı varyantı pek çok eksikliğe, kurgusal boşluğa ve karmaşaya sahiptir<sup>1</sup>. Yine de insanüstü gayretlerle ortaya çıkan bu varyant kendi dönemi için bir ilk olmasının yanı sıra günümüzde de sunduğu bilgilerle oldukça kıymetlidir. Bu makalede Radloff'un derlediği Manas Destanı'nda Orus adıyla anılan halka ve bu halkın Ak Kan veya Ak Padişa isimli hükümdarına değinilecektir. Zira aynı metinde Orus halkının birbirinden farklı tanımlamaları dikkat çekmekte, destanda Orus halkı ve Ak Padişa ile neyin kastedildiği çözüm beklemektedir.

## 1. RUSLAR VE KIRGIZLAR

Manas Destanı'nda Orus Halkı ile Rusların, Ak Padişa ile de Rus Çarının kastedildiği genel kabul gören bir durumdur. Bunun yanında durum aslında biraz daha karmaşıktır. Bu karmaşıklığı çözmek için Rusların Kırgızlarla ilk temaslarına değinmek ve Kırgız topraklarındaki Rus varlığının geçmişine değinmek gerekmektedir.

Ruslar tarihte Kırgızları farklı birçok şekilde adlandırmışlardır. Rus kaynaklarında Kırgızlar için şu adlandırmalar yer alır: Kırgız Ordosu, Çon Kırgızdar, Alat Kırgızdarı, Buruttar, Ak Buruttar, Alatay Kırgızları, Kırk Cüz, Cergiliktüü Kırgızdar, Taş Kırgızdar, Capayı Taş Kırgızdar, Kara Kırgızdar vb. Görüldüğü üzere Ruslar, Kırgızları üç asır boyunca ondan fazla farklı ad ile tanımışlardır (Saparaliyev, 2010, s. 698).

Rus tarihçisi P.A. Slovtsov'un verdiği bilgilere göre "Kırgız" adına, ilk defa Rus kaynaklarında Sibiry Yıllıkları'nda rastlanmıştır. 1606 yılında Tomsk, ardından da 1628 yılında Krasnoyarsk'a gelen Ruslar daha sonra Sibiry'nın güney doğusuna yayıldıkları sırada giderek daha yoğun bir şekilde söz

<sup>1</sup> Radloff, Manas Destanı'nı birden çok Manasçıdan derlediği için farklı varyantları da ister istemez tek metin halinde bir araya getirir ve bunun sonucunda destanın kurgusunda pek çok kopukluk ortaya çıkar. Bu konu hakkında bir inceleme için bkz (Çöloğlu, 2022b).

konusu Kırgız adını taşıyan yerli halkla karşı karşıya gelmişlerdir. Elbette bu halk Tanrı Dağı (Ala Too) Kırgızları değil Yenisey Kırgızları yani Hakaslardır (Saparaliyev, 2010, s. 698). Ruslar tarafından Tanrı dağı Kırgızlarına dair ilk bilgileri ise 1616 yılında Kalmuklar arasında bulunup Moskova'ya dönen Rus elçileri T. Petrov ve İ. Kunitsin vermiştir (Saparaliyev, 2010, s. 699). Kırgızlar hakkında bundan sonraki önemli bilgi 1624 yılında A. Abdıkalkov tarafından Sibirya'ya gönderilen fermanların bir maddesinde bulunmuştur. Rus Çarına Mihail Fyodoroviç'e sunulan bu fermanla Kırgızlardan "Çoñ Kırgız" adıyla bahsedilmekte ve Kırgızlar, Kazaklar ve Moğollar arasındaki ilişkilere değinilmektedir (Saparaliyev, 2010, s. 699).

18. yüzyılın son dönemlerinden itibaren Kırgızlar bölgedeki boylar arası çatışmalardan dolayı destek için Rus Çarlığıyla elçilik bağlantıları kurmaya başlar (Bulduk, 2018, s. 840) Sonraki süreçte Rusların Türkistan üzerine yürüttüğü işgal politikaları ve Türk halkları arasındaki şiddetli çatışmalar sonucu Kazaklar ve ardından Kırgızlar Ruslara bağlanmaya başlamıştır. Kırgızistan'ın işgali 1855 yılında başlamış ve yaklaşık 21 yıl devam etmiştir. Bu yayılma süreci genel olarak 1876 yılının yazında Alay Kırgızlarının boyun eğdirilmesi ile tamamlanmıştır (Yazı, 2007, s. 21). 1855 yılında Kırgızların Bugu boyunun Ruslara tabiiyetinin ardından Rus İmparatorluğu bütün Kuzey Kırgızistan'ı almak amacıyla Çüy, Narın, Talas bölgelerindeki Hokand Hanlığına ait karakolları ele geçirmiştir (Yazı, 2007, s. 22).

Bu dönemde kimi Kırgız boyları işgalci Rusları desteklerken kimileri de onlarla savaşmayı tercih etmiştir. Rus İmparatorluğu'nun ilerlemesine karşı Kırgızların verdiği savaş 1876 Ağustos aylarına kadar devam etmiş hatta Pamir Kırgızlarının Ruslar tarafından ele geçirilmeleri 1894 yılına kadar sürmüştür (Yazı, 2007, s. 28).

## 2. ORUS HALKI (KALMUK) VE COLOY HAN

Kırgızlar dil özelliklerinden dolayı kelime başında "r" ünsüzü bulunmadığı için önüne bir ünlü türeterek Ruslara "Orus" demektedirler (Yudahin, 1998). Ancak Manas Destanı için bu etnonim tümüyle Rusları karşılamamaktadır.

Radloff varyantında Oruslardan ilk kez "Almambet'in Müslüman olup Er Kökçö'yü terk etmesi ve Manas'a katılması" isimli ikinci bölümünde bahsedilir. Almambet'in babası Kara Han'ı İslam'a davet ettiği sahnede bahsedilir. Oğlunun Müslüman olduğunu öğrenen Kara Han hayal kırıklığına uğrar ve ordusuna Almambet'i öldürme emri verir. Kara Han'ın bir araya gelen ordusunun kırk bölüğünün Kıtay, on bölüğünün de Orus yani Rus olduğu belirtilir. Ancak bu ordular Almambet'i durduramaz ve o, babasının yakınına gelip onu da İslam'a davet eder (Yıldız, 1995 549). Daha sonra Kıtay ve Orus ordularıyla savaşa başlayan Almambet'in karşısına bir Oyrot beyinin oğlu, Orus halkından Karaca çıkar. Almambet Karaca'yı da İslam'a davet eder ve Oyrot ordusunu yenip doğuya sürer (Yıldız, 1995, s. 553). Bir başka yerde Oruslardan, Manas'ın zırhı "ak olupok"u yapan ustalar sıralanırken bahsedilir. Buna göre Ak olupok Kıtay, Kalmuk ve Orus ustaların ortak emeğiyle yapılmıştır (Yıldız, 1995, s. 577-579).

Bu alıntılarda görüldüğü gibi Orus halkı destanın "Almambet'in Müslüman olup Er Kökçö'yü terk etmesi ve Manas'a katılması" bölümünde Kalmuk, Kıtay ve Oyrotlarla akraba bir halk olarak anlatılmaktadır.

Oyrotlara bağlı olan Orus halkının Radloff varyantında bahsedildiği bir diğer yer destandaki dördüncü bölümdür. "Bok-murun" adını taşıyan bu bölümde Bok-murun, Kökötöy Han'ın aşı için davet edilecek beyleri sıralarken eti boğa eti gibi olan, sakalsız ama bıyıklı Coloy'dan Rusların hanı olarak söz eder (Gürsoy-Naskali, 1995, s. 113). Yine Kökötöy Han'ın aşında yapılan at yarışında Coloy'dan "Orus da olsa Han idi o./ bir sürü insanın başı idi." şeklinde bahsedilmektedir. Bu dizelerde Coloy ve Oruslar destancı tarafından açıkça hor görülmektedir. Bu isimlendirme destanın ikinci bölümünde Almambet'in Müslüman olup babasıyla karşı karşıya geldiği kısımda Orus halkının Kara Kan'a bağlı orduda yer almasıyla da tutarlıdır. Her iki yerde de Oruslar kafirler safında yer alan düşman bir halktır.

Rus olmadıklarını bildiğimiz Coloy ve ona bağlı Kalmukların bir boyunun böyle isimlendirilmiş olması ilginçtir. Muhtemelen bu adlandırma o

boyun Ruslara yakın bir bölgede yaşamalarından kaynaklanmış ve böylece o bölgeden göçüp gelen Kalmuklar yerli halk tarafından Orus (Rus) şeklinde isim almıştır. Nitekim Kalmukların bir kısmının 17. yüzyılda Hazar Denizi'nin Kuzeyine ve Kafkasya'ya değin göç ettikleri bilinmektedir. Bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmukya bu göçlerle bölgeye yerleşen Kalmukların çocuklarıdır (Çöloğlu, 2022a).

Orus halkının iki farklı şekilde anlatılması destancılara yaklaşımlarıyla da alakalıdır. Manas Destanı'nın Radloff varyantının farklı destancılardan derlenmesi bu farklılığı doğurmuş olmalıdır. Benzer bir durum Coloy hakkındaki anlatımlar için de geçerlidir. Coloy, Manas Destanı'nda Kâfir bir Kalmuk Hanı, pis ve vahşi biriyken Radloff'un yayınladığı aynı ciltte Manas Destanı'nın ardından gelen Coloy Kan Destanı'nda Coloy, Nogay yani Türk'tür, Müslümandır ve olumlu bir tiptir (Radloff, 1885; İnan, 1959).

### 3. ORUS HALKI (RUS) VE AK PADIŞA

Radloff'un derlediği Manas Destanı'nın üçüncü bölümü yani "Manas'ın Er Kökçö ile dövüşü, Manas ile Kanıkey'in evlenmesi, ölümü ve yeniden dirilişi" epizodu bambaşka bir Orus halkı sunmaktadır. Bunun yanında Orus halkının hükümdarı olan Ak Padişa da Manas'ın müttelikidir. Dikkat çekici bir durum da Ak Padişa'dan diğer bölümlerde hiç bahsedilmemesidir.

Genel kanaate göre Ak Padişa Rus Çarıdır. Nitekim Kırgızların Sarıbağış boyunun beyleri tarafından bölgedeki Rus yönetimine 15 Eylül 1861'de yazılan mektupta Rus Çarından "Ak Padişa" şeklinde ve Kazak ile Kırgızların hamisi olarak bahsedilmektedir :

"...Bizler Ak Padişah'ın varlıklı, büyük devletindeyiz. Her ne hizmet olsa yaparız. Bizler Ak Padişah'ın çocuklarıyız. Kazak ile Kırgız'ı bir görünüz. Bizi uzak, Kazak'ı yakın görmeyiniz. Kazak, Kırgız ikimizi komşu yapan, yurt yapan büyüğümüzsünüz. Sual olduğunda, her ne yabancı haber olsa size bildiririz. Hokand'dan haber şu ki, Kanaat Şah Evliya Ata'ya gelmiş diye işittik. Koçkar'a da Hokand kurgan/kale yaptı. Bu haberi size

dostluğumuzdan söyledik. Sonra bize haber etmediniz demeyin. Ak Padişah'ın emrinde Pristof'un buyruğunda Kazak ile Kırgız'ı güzel barışmış bir yurt yapınız. Ak Padişaha hizmet kılalım, kılıcını çakalım... Bizi dahi uzak görmeyin yakın görünüz..."(Bulduk, 2018: 844).

Söz konusu epizotta Manas'ın Ak Padişa'nın yoluna baş koyduğu, ona düşmanlık etmediği, buyruğuna uyduğu, Ak Padişa'nın Manas'a denk olduğu, Manas'ın Ak Padişa'nın halkı Orusa da düşman olmadığı, Ruslar dışında tüm halkların Manas'ın hükmüne girdiği, onlardan başka her milletin Manas'a başvurduğu belirtilir (Gürsoy, 1995: 60).

Burada Manas, Kazak Hanı Er Kökçö ile savaşmadan önce Kökçö'yü yeneceğini ve onun Küröñçü atını Ak Padişa'ya hediye edeceğini, Ak Padişa'nın dediğini yaparak Kökçö'nün malını mülkünü alacağını, Ak Padişa ile keleş kıldığı için artık Manas'ın karşısında kimsenin duramayacağını, zira onun Manas'a arka çıkacağını, Ak Padişa'nın Ala Too'dan büyük olduğunu söyler (Gürsoy, 1995: 61).

Manas'ın, Ak Padişa adına, onu arkasına alarak Kökçö ile savaşması destanın derlendiği dönemin yakın geçmişinde, 18. ve 19. yüzyılda Rusları arkalarına alarak birbiriyle savaşan Kırgız ve Kazakların mücadelelerini anımsatmaktadır. Üçüncü bölümün derlendiği destancı o dönemden kalan hatıralar sebebiyle Manas'ı bölgedeki en güçlü siyasi otorite Rus Çarına dost göstermekte ve Manas'ın gücünün kaynağını da ona bağlamaktadır.

Devamında Manas, Kökçö'yle savaşıp yaralandıktan ve onu da korkutup kaçırdıktan sonra Ak-Padişa'ya varacağını, onun dediklerini yapacağını belirtir. Ardından da diğer ulusları yağmalayacağını, ter ve kan kokan Coloy'u da birçok düşmanı gibi alaşağı edeceğini dile getirir (Gürsoy-Naskali, 1995: 66). Ak Padişa'nın ardından Coloy'dan bahsedilmesi dikkate değerdir. Zira daha önce de belirtildiği gibi destanda Coloy, Kalmuk Oruslarının hanıdır.

Aynı bölümün Almambet ve Manas'ın Kökçö ile hesaplaştığı kısmında Manas'ın Ak Padişa ile yaptığı bir konuşmaya da yer verilir. Burada Manas, Kıtay, Kızılbaş, Hint, Tacik gibi halkları yendiğini,

Coloy, Ağış ile Kodoş ve Er Töştük'e baş eğdirdiğini ama Ak Padişa'nın ağız tüylü Rus halkının önüne aş koyacağını, başının tüyü sık olan Ak Padişa'nın halkıyla vuruşmayacağını ve onunla dargınlık yaşamayacağını söyler. Ak Padişa da ona atı olmayana at vermesini, donu olmayana don vermesini, aşı olmayana aş vermesini nasihat eder. Böylece Tanrı'nın onu yükselteceğini belirtir. Bu iyilikleri yaparsa Tanrı'nın onu yüz yaşına kadar yaşatacağını, yapmazsa Manas'ın genç yaşta öleceğini belirtir (Yıldız, 1995: 611).

Burada Rusların ve Çarın tasvirleri dikkat çekicidir. Orta Asyalılara göre daha belirgin sakal ve bıyıklara sahip olan Ruslar burada "ağız tüylü Rus halkı" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da destancının "Orus" sözü ile gerçekten Rusları kastetmiş olabileceğini göstermektedir. Bunun yanında destanda tasvir edilen Ak Padişa'nın savaşçı, gazabı büyük bir hükümdar değil, bilge, sulh yanlısı, iyiliksever ve Tanrı'ya bağlı biri olduğu anlaşılmaktadır. Onun yeri asla savaş meydanları değildir.

Üçüncü bölümde Orus halkına ve Ak Padişa'ya değinilen bir başka sahne de Manas'ın babası Cakıp Han'ın Kanıkey'i, babası Temir Kan'dan istediği kısımdadır. Burada Temir Kan, Manas'ın savaşçı kişiliğinden, düşmanlarının çokluğundan şikâyet ederken Cakıp hiddetlenir ve istese Manas'ın Kanıkey'i zorla alabileceğini, duasını aldığı Ak Padişa'nın, Orus'un ilinden başka her yeri Manas'a verdiğini belirtir (Yıldız, 1995: 623). Demek ki Ak Padişa, en büyük siyasi otoritedir ve istediği yeri istediği beye bağışlayabilir. Bölgedeki tüm beyler ona bağlıdır ve ondan aldıkları yetkiyle hükmederler. Bu tanımla Ak Padişa'yı 19. yüzyıldaki Rus Çarına daha çok yaklaştırır.

Diğer yandan Ak Padişa ile Ak Orda devletinin Hanının da kastedilmesi mümkündür. Hatto'ya (1969: 366) göre Ak Orda Hanlığı Cuci Ulusunun Batı Sibiry ve İli, Alakul ve Oxus bölgesini ve İrtiş'e kadar olan bölgeyi içine almaktaydı. Hakkında bilgilerin çok az olduğu Ak Orda Hanlarının destanlarda Ak-Kan olarak veya Ak Padişa olarak anılması, ilerleyen zamanda da Ak Orda Hanlığı unutulduğunda Ak Kan'ın Rus Çarı ile ilişkilendirilmiş olması mümkündür. Ayrıca Manas'ın Kıpçak Hanlarıyla

yakın ilişkiler kurduğu ve Altın Orda Han'ı Toktamış'a bağlılığı konusunda Manas Destanı'nın varyantlarında ve Mecmu'üt Tevarih'te pek çok ayrıntı vardır (Çeribaş, 2019).

Üçüncü bölümün sonunda Manas, Mendi-bay, Kökçö-köz ve Kaman-köz tarafından zehirlenip ölüm döşegine yattığında son sözleri şöyledir:

"Ulu Ak Padişa'a ben gidip başımı eğmiştim. Tepesinde saçı vardır, saçını kestirmez o. Oraya giden doyar, fakir giden zengin olur, her çıplak giden giyinir, aç gidenin karnı doyar, kuru gidenler yağ bağlar. Her şeyde hak gözetilir, para hediye edilir, Orus milleti çok cömerttir. Orus iline giderseniz, Ak Kan'a varıp yemek yiyin, çıkarıp elbisesini verir, Orus elinde yaşayın, arak için, Almambet gibi haykırın, Acıbay gibi bağırın, Er Manas gibi kükreyn" (Gürsoy, 1995: 92-93).

Manas'ın bu son sözleri üçüncü bölüm boyunca Ak Padişa hakkında sık sık tekrar ettiği sözlerle paraleldir. Manas bu ifadelerle Orus halkını ve Ak Padişa'yı kutsamakta, halkına ve akrabalarına onun topraklarında yaşamayı ve ona bağlı olmayı vasiyet etmektedir.

Radloff'un ifadesine göre Ak Padişa ile Manas arasındaki dostluk, destanı anlatan Manasçının hayal ürünüdür çünkü Manasçı Radloff'u Çarın adamı sanmıştır (Yıldız, 1995: 90). Bu yüzden de Manas'ı Rus Çarı yerine destana kattığı Ak Padişa'ya bağlı göstererek Çara olan sevgi ve saygısını ifade etmek istemiştir. Ancak Manas'ın çizdiği bu profil, destanın bütünlüğüyle ve diğer varyantlarla tezat teşkil etmiştir. Kâfir Kalmuklara ve Kıtaylara karşı özgürlük savaşı vererek halkını kurtaran ve kutsal Talas ve Isık-Göl bölgesine halkını yerleştiren Manas'ın yalnızca Ak Padişa ve Orus halkı için değil hiçbir ulus ve hükümdara bu seviyede bir tabiiyet göstermeyeceği ve bunu vasiyet etmeyeceği açıktır. Ancak Mecmu'üt Tevarih'te anlatıldığı gibi halkının özgürlüğünü destekleyen ve kâfirlerle savaşan

Müslüman bir Türk hanına Manas'ın itaat etmesi kabul edilebilir<sup>2</sup>.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Manas Destanı'nda Ruslardan ve muhtemelen Rusların hükümdarları Ak Padişa'dan pek çok defa bahsedilmektedir. Bunun yanında destanda Orus etnonimi yalnızca günümüzdeki Rus halkını değil Oyro(a)tlara yani Batı Moğollarına bağlı bir halk olarak da destanda yer almaktadır. Onların hanlarının (Coloy) ve han çocuklarının adlarına (Karaca) da yer verilmektedir.

Radloff'un derlediği Manas Destanı'nda iki farklı Orus halkından ve Orus Hanından bahsedildiğinden dolayı destanın birden çok Manasçıdan derlendiği anlaşılmaktadır. Destancılardan biri Orus etnonimini muhtemelen Ruslara yakın yaşayan Oyrat/Kalmuklara bağlı bir boy için kullanırken diğer Manasçı Orus adıyla muhtemelen herkesin anladığı Rus halkını, Ak Padişa ile de onların Çarını kastetmektedir.

Rus Çarı imajına yakın olan Ak Padişa'dan yalnızca "Manas'ın Er Kökçö ile dövüşü, Manas ile Kanıkey'in evlenmesi, ölümü ve yeniden dirilişi" isimli üçüncü bölümde bahsedilmektedir. Burada Ak Padişa bölümün neredeyse ilk dizesinden son dizesine kadar kendine yer bulur. Onun nasihatlerine ve egemenlik alanına Manas'ın duyduğu sadakat fazlasıyla dikkat çekicidir. Öyle ki üçüncü bölüm adeta Ak Padişa'ya adanmış gibidir. İkinci bölümde (Almambet'in Müslüman olup Er Kökçö'yü terk etmesi ve Manas'a katılması) ve dördüncü bölümde (Bok-murun) Orus halkı Oyratlara bağlı bir halk iken Orus Hanı da Kalmuk Coloy'dur. İkinci ve dördüncü bölümlerin her ikisinde de Oruslar ve Orus Hanı Kırgızlar için

düşman, kâfir ve pistir. Bu durum Radloff'un destanın hangi bölümlerini başka manasçılardan derlediğini de az çok anlamamıza olanak sağlar.

Öte yandan Ak Padişa'nın veya Ak-Kan'ın geçmişte Ak Orda devletinin Hanıyla da ilişkisi olabilir. Hakkında çok az şey bilinen Ak Orda Hanlarının destanlarda Ak-Kan olarak veya Ak Padişa olarak anılması, ilerleyen zamanda da Ak Orda Hanlığı unutulduğunda Ak Kan'ın hâkimiyet alanı olarak artık kendilerine çok da uzak olmayan Rus Çarı ile ilişkilendirilmiş olması mümkündür. Nitekim Manas'ın Kıpçak Hanlarıyla münasebetleri, Altın Orda Han'ı Toktamış'a bağlılığı konusunda pek çok işaret vardır. Bundan dolayı destanın derlendiği dönemde Çar'a karşılık gelen Ak Kan/ Ak Padişa isimlendirmeleri ile geçmişte Ak Orda Hanının kastedildiği ihtimaller dâhilindedir. Zira Radloff'un bahsettiği gibi Manasçı yalnızca Radloff'u Çar'ın adamı sandığı için Manas'ı Ak Padişa'ya bağlı, onun müttefiki göstermek isteseydi Ak Padişa'ya yalnızca birkaç defa değinmekle yetinirdi. Ancak Ak Padişa'nın destanın önemli bir kısmında karşımıza çıkması Radloff'un Manasçı hakkındaki tezini şüpheli hale getirmektedir.

Ak Padişa'nın Manas'a dua etmesi, Tanrı'nın rızası için yapması gerekenleri nasihat etmesi, Manas'ın ve Almambet'in kâfirlerle savaşmasına rağmen Ak Padişa'yı müttefik ve hami olarak kabul etmesi destancının algılayışında ve ona nakledilen gelenekte Ak Padişa'nın Kırgızlar için Müslüman kabul edilmiş olabileceğini gösteren kanıtlardandır. Dolayısıyla Ak Padişa'nın Manas Destanı'nın 19. yüzyıldaki kayıtlarında Rus Çarı olarak kabul edilmesine rağmen bu ismin, destanın eski varyantlarında da Rus Çarı'na karşılık geldiği şüphelidir.

## Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

<sup>2</sup> "Orus" etnonimine Kırgızların boy yapılanması içinde "Kara Orus" boyu olarak da rastlanır. Kırgızların Boston ve Cediger boylarına bağlı "Orus", "Kara Orus" uruğlarının adı olarak geçen bu etnik isimlendirmenin Kazak uruğları içinde "Oris", "Kunan Oris" şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir (Karatev, 2003: 95). Ancak Manas Destanı'nda anlatılan Orus halkları hiçbir yerde Kırgızlara bağlı, onlarla akraba bir soy olarak tasvir edilmediği için bunların Kırgız Oruslarıyla ilişkili olmadıkları açıktır.

**KAYNAKÇA**

- Bulduk, Ü. (2018). Arşiv Belgelerine Göre Kazak-Kırgız Boy Beylerinin Rus İşgal Yönetimine Sundukları Arzlar/Mektuplar ve Düşündürdükleri. XVIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 835-854.
- Çeribaş, M. (2010). Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çeribaş, M. (2019). *Mecmû'üt- tevârîh (Türklerin soy ağacı ve Manas Destanı'nın tarihî kaynağı)*. İstanbul, Kesit Yayınları.
- Çöloğlu, R. (2022a). Torguud oyratları ve Manas Destanı'nda Torguudlar. *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*, 4(8), 207-225.
- Çöloğlu, R. (2022b). Radloff'un derlediği Manas Destanı'nda kurgusal boşluklar: Semetey'in evliliği örneği. 3. Uluslararası Develi-Âşık Seyrani ve Türk Kültürü Kongresi. Kayseri: 83-90.
- Gürsoy-Naskali, E. (1995). *Manas Destanı (Wilhelm Radloff)*. Türksoy Yayınları, Ankara.
- Hatto A. T.(1969). "Kukotay" and "Bok Murun": a comparison of two related heroic poems of the Kirgiz-I. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32 (2), 344-378.
- İnan, A. (1959). Manas Destanı Üzerine Notlar. *Belleken*, 7, 125-159.
- Karataev, O. (2003). *Kırgız etnonimder sözlüğü*. Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Bişkek.
- Radloff, W. (1885). *Proben der volksliteratur der nordlichen Türkischen Stämme, V. dialect Kara-Kirgisen*, St. Petersburg.
- Saparaliyev, D. (2010). XVII-XIX. yüzyıl Rus tarihi kaynaklarında Kırgızların etnik adlandırılışı. *Belleken*, 74, 271.
- Yazı, M. E. (2007). Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917). Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü C. I-II.*, (Çev. Abdullah Taymas). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.